

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Карнаух Богдан Петрович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: karnaukh.bogdan@gmail.com
ORCID 0000-0003-1968-3051

doi: 10.21564/2414–990x.136.93497
УДК 347.53

КВАЗИДЕЛІКТИ У ПРАВІ ДАВНЬОГО РИМУ

Досліджено сутність, істотні ознаки та зміст зобов'язань, які, за давньоримською систематикою, виникали із квазіделіктів. З'ясовано історичні причини виокремлення квазіделіктів у самостійний клас поряд із деліктами. Проаналізовано зміст кожного із зобов'язань, що входили до класу квазіделіктних. Зокрема, досліджено зобов'язання із таких підстав: проступок судді, вилите й викинуте, виставлене й вивішене, а також завдання шкоди пасажиром корабля, постояльцем готелю чи постоялого двору.

Ключові слова: зобов'язання; види зобов'язань; делікт; квазіделікт; римське право.

Карнаух Б. П., кандидат юридических наук, асистент кафедри громадянського права № 1, Національний юридический університет імени Ярослава Мудрого, Україна, г. Харьков.
e-mail: karnaukh.bogdan@gmail.com ; ORCID 0000-0003-1968-3051

Квазиделикты в праве Древнего Рима

Статья посвящена исследованию сущности, существенных признаков и содержания обязательств, которые, согласно древнеримской систематике, возникали из квазиделиктов. Выясняются исторические причины выделения квазиделиктов в самостоятельный класс наряду с деликтами. Проанализировано содержание каждого из обязательств, которые входили в класс квазиделиктных. В частности, исследованы обязательства из следующих оснований: проступок

судьи, вылитое и выброшенное, поставленное или подвешенное, а также причинение вреда пассажирам корабля, постояльцам отеля или постоялого двора.

Ключевые слова: обязательство; виды обязательств; деликт; квазиделикт; римское право.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що сучасне цивільне право багатьма своїми поняттями й конструкціями завдячує юриспруденції Давнього Риму. Упродовж тисячоліть зберігся поділ зобов'язань на договірні та деліктні. Проте виокремлення давньоримськими юристами так званих квазидоговірних і квазиделіктних зобов'язань нерідко піддавалося критиці. У цьому контексті цікаво з'ясувати, що спонукало римлян об'єднати різноманітні підстави виникнення зобов'язань «під дахом» таких категорій, як «квазидоговір» і «квазиделікт».

Аналіз останніх досліджень. Квазиделіктні зобов'язання традиційно вивчаються у науці римського права поряд зі зобов'язаннями із деліктів. Тому в усіх підручниках і монографіях, що мають своїм предметом деліктне право Давнього Риму, автори так чи інакше торкаються проблематики квазиделіктних зобов'язань. Проте наразі у вітчизняній науці бракує спеціальних досліджень, які були б присвячені винятково природі й особливостям квазиделіктних зобов'язань. У зарубіжній літературі цю проблематику аналізували у своїх роботах Ерік Дещімекер (Eric Descheemaeker) та Генрі Візіо (Henry Vizioz).

Мета статті полягає у тому, щоб визначити історичні передумови виокремлення квазиделіктів у самостійний клас у межах систематики підстав виникнення зобов'язань, а також розглянути докладно специфіку кожного із зобов'язань, які, згідно з уявленнями давніх римлян, мали квазиделіктний характер.

Виклад основного матеріалу. Раннє римське право не знало поняття квазиделіктів. Первісно усі підстави виникнення зобов'язань поділялися тільки на два класи: контракти і делікти. Відповідно, будь-який факт, що породжував зобов'язання, за тодішніми уявленнями повинен був належати або до класу контрактів, або до класу деліктів. У своїх Інституціях, що датовані 135 роком н.е., Гай пише, що «головний поділ зобов'язань розпадається на два класи: будь-яке зобов'язання виникає або із контракту, або із делікту» (Gai. 3.88). Існує думка, що в цьому уривкові Гай висловив загальноприйнятую на той час точку зору. Натомість, вважається, що в більш пізньому своєму творі – *Res cottidianae* («Повсякденні справи»), написаному у 170-х роках н.е. – Гай висловлює власне бачення і піддає сумніву вичерпність двочленної класифікації. Так, у *Res cottidianae* Гай пише, що зобов'язання виникають або із контракту, або із делікту, або із інших різноманітних обставин, що передбачені правом (Dig. 44.7.1pr.). Таким чином, у більш пізньому творі Гай визнає, що усе розмаїття підстав, із яких виникають зобов'язання, не може бути зведене тільки до двох класів – і додає третій клас, визначаючи його обсяг за залишковим принципом – як інші (аніж контракти і делікти) підстави, передбачені правом (*aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris*). Далі Гай перелічує ті підстави, які, на його думку, належить відносити до цього третього класу (див.: Dig. 44.7.5pr.–6).

Під час Юстиніанової кодифікації усі підстави, які Гай відніс до третього класу, були розподілені на два класи: було визнано, що деякі із цих підстав чимось подібні до контрактів, тоді як інші – чимось подібні до деліктів. Таким чином, тричленна класифікація Гая перетворилася на чотиричленну класифікацію Юстиніана. В Інституціях Юстиніана читаємо, що «зобов'язання виникають або із контракту, або із квазіконтракту (*quasi ex contractu*), або із делікту, або із квазіделікту (*quasi ex maleficio*)» (Inst. 3.13.2).

До квазіделіктів Інституції Юстиніана відносять такі чотири випадки:

1) проступок судді: коли суддя ухвалює неправосудне рішення, або допускає іншу хибу під час розгляду справи;

2) коли із верхнього поверху будинку щось викидають чи виливають і внаслідок цього перехожому завдається шкода;

3) коли на фасаді будинку щось підвішують або виставляють таким чином, що ця річ може впасти і через це створює загрозу заподіяння шкоди перехожим;

4) коли хтось із персоналу чи постояльців готелю (постоялого двору), або ж хтось із членів екіпажу корабля вчиняє крадіжку або завдає шкоди майну клієнта, і в цьому немає безпосередньої вини власника готелю (постоялого двору) чи капітана корабля (див.: Inst. 4.5).

У цьому контексті постає два важливих питання. Перше: що завадило віднести перелічені випадки до класу деліктів або, іншими словами, чим ці випадки відрізняються від звичайних деліктів? Друге питання: які історичні причини зумовили виокремлення квазіделіктів в окремий клас?

У буквальному перекладі «*quasi*» означає «немовби; як наче; подібно до; майже». Тобто, квазіделікт це «немовби-делікт». Інакше кажучи, квазіделікт – це щось таке, що ззовні нагадує делікт, але у точному значенні слова не є деліктом, оскільки йому бракує однієї чи кількох істотних ознак делікту [1, с. 10].

Питання про те, чим саме квазіделікти відрізняються від деліктів (тобто якої саме істотної ознаки деліктів їм бракує), породило чимало дискусій серед учених-романістів. Деякі із дослідників просто констатували, що критерій відбору цих ситуацій незрозумілий [2, с. 623], інші стверджували, що чотиричленна класифікація не витримує наукової критики, оскільки між випадками, що віднесені до класу квазіделіктів, дуже мало спільного [3, с. 558; 4, с. 573-574]. Тим не менш, у новітніх вітчизняних і зарубіжних дослідженнях все ж були спроби відшукати рацію у виокремленні квазіделіктів.

Найбільш вірогідним видається припущення, згідно з яким у самостійний клас квазіделіктів були виокремлені ті випадки протиправної поведінки, відповідальність за які наставала незалежно від вини відповідача [5, с. 67, 69–99]. Так, мешканець верхнього поверху, із якого щось викинули чи вилили, відповідав незалежно від своєї вини, тобто незалежно від того, що викинув чи вилив насправді не він сам, а хтось із його домашніх, чи гостей, чи робітників тощо. Те ж саме стосувалося й позовів про виставлене й вивішене. Так само і власники кораблів, готелів та постоялих дворів відповідали за шкоду, завдану їхнім персоналом, незалежно від того, що у завданні шкоди не було вини самого власника

корабля, готелю чи постоялого двору. Щоправда, зазначене припущення все ж не зовсім досконале, адже із точки зору такого припущення не можна пояснити, чому до квазіделіктів було віднесено проступок судді, адже суддя, який неправосудно вирішив справу або допустив іншу хибу в судовому процесі, вочевидь несе відповідальність за свою власну вину – якщо не в формі умислу, то принаймні у формі недосвідченості (*imperitia*) яка прирівнювалась до необережності.

Щодо питання про історичні причини, які зумовили виокремлення квазіделіктів, то тут загальноприйнятою є думка про те, що потреба у новому класі квазіделіктів була викликана розширенням кола підстав, які породжували зобов'язання. Так, вважається, що у якийсь період часу в давньому праві коло підстав, із яких виникали зобов'язання, було нешироким і всі його елементи вписувалися у рамки двочленної класифікації; але згодом почали з'являтися все нові і нові підстави виникнення зобов'язань, і ці нові підстави вже не вписувалися в усталену класифікацію і тому для них було створено спершу один спеціальний клас (Dig. 44.7.1pr.), а потім під час Юстиніанової кодифікації – два спеціальних класи (Inst. 3.13.2). Однак таке припущення, на наш погляд, не є переконливим, адже усі ті підстави виникнення зобов'язань, які в VI столітті Юстиніан відніс до квазіконтрактів і квазіделіктів – усі вони були відомі вже за часів Гая (II ст. н.е.), котрий перелічив їх у своїй праці *Res cottidianae*.

Тож, на наш погляд, варто погодитися із думкою про те, що причиною виокремлення квазіделіктів було не розширення кола підстав, із яких виникали зобов'язання, а звуження поняття делікту [6]. Так, первісно під деліктом розуміли будь-яке протиправне діяння, але згодом стали розуміти тільки таке протиправне діяння, у вчиненні якого малася вина відповідача. Іншими словами, вина (*culpa* в широкому розумінні) стала не просто характерною чи типовою, а стала істотною й обов'язковою ознакою делікту. Коли відбулася така трансформація у понятті делікту – тоді низка випадків, у яких особа притягалася до відповідальності незалежно від її вини, випала із обсягу поняття «делікт» і відтак почала вимагати для себе окремого класу. Паралельно подібні процеси відбувалися і з поняттям контракту: первісно слово «*contractus*» означало правомірний вольовий акт, що породжує зобов'язання; але згодом цим словом стали позначати тільки такий правомірний вольовий акт, який породжує зобов'язання і заснований на обопільній згоді (*conventio*) двох сторін [7, с. 43–54]. Після такої трансформації із класу контрактів випали такі підстави виникнення зобов'язань як, наприклад, помилкова сплата боргу не тій особі (*condictio indebiti*) та ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*).

Цікаво відзначити, що і стосовно контрактів, і стосовно деліктів потреба у нових класах (квазіконтрактів і квазіделіктів) виникла завдяки тому, що відповідні поняття (контрактів і деліктів) було доповнено обов'язковими ознаками суб'єктивного характеру: для контрактів такою ознакою стала згода (*conventio*), для деліктів – вина (*culpa*). Набувши значення обов'язкових істотних ознак, *conventio* і *culpa* тим самим звузили обсяг понять контракту й делікту, що, у свою чергу, і породило потребу у двох додаткових класах.

Розгляньмо тепер більш докладно кожне із квазіделіктних зобов'язань окремо.

Проступок судді (*judex, qui litem suam facit*). Якщо суддя ухвалив неправосудне рішення або допустив іншу хибу під час провадження у справі (приміром, не з'явився у призначений для розгляду справи час), то він повинен був відшкодувати стороні спору, яка від цього постраждала, завдану в такий спосіб шкоду. У *Res cottidianae* Гай пише, що «коли суддя несе відповідальність за своє неправосудне рішення, то, очевидно, що він зобов'язаний не із правопорушення у власному розумінні (*non proprie ex maleficio*); але оскільки він точно не є зобов'язаним із контракту, то вважається, що він учинив певну хибу (*peccasse*), хай навіть через недосвідченість, і тому зобов'язаний так, наче із правопорушення (*quasi ex maleficio*) (Dig. 44.7.5.4; 50.13.6). Із цього уривка незрозуміло, чому Гай не вважає за можливе помилку судді називати правопорушенням (*maleficio*), або деліктом. Можна припустити, що це пов'язано із особливим ставленням давніх римлян до процесу відправлення правосуддя: римляни настільки шанобливо ставилися до судового процесу, що навіть помилки, у ньому допущені, вони не наважувалися називати словом *maleficium*, яке в буквальному перекладі означає «злодіяння, переступ». Але більш імовірно, що тут вирізняльним критерієм послугував контекст, у якому порушуються права особи (завдається шкода). Звичайний делікт – це порушення, яке відбувається в рамках абсолютних правовідносин (де праву однієї особи протистоїть обов'язок всіх і кожного). Цілком очевидно, що із проступком судді ситуація принципово інша – тут шкода завдається в контексті особливих відносних процесуальних відносин між учасниками судового розгляду.

Як відомо, судовий процес у класичному римському праві складався із двох стадій: перша – провадження перед магістратом (*jus*), друга – провадження перед присяжним суддею (*judicium*). Квазіделікт, про який ідеться, стосувався тільки присяжного судді, котрий розглядав справу *in judicio*. Для магістрата, який розглядав справу *in iure*, було встановлено іншу санкцію: так, якщо хтось, будучи магістратом, установив нове несправедливе правило і застосував його в тій або іншій справі, то до нього самого мало бути застосоване таке ж правило у його спорах з іншими особами (Dig. 2.2). Ульпіан з цього приводу риторично запитує: «хто ж стане заперечувати, щоб у його справі було ухвалено таке ж рішення, яке він сам ухвалює стосовно інших або доручає ухвалювати?» (Dig. 2.2.1pr.).

Обсяг відповідальності судді за допущену ним несправедливість або хибу залежав від міри його вини. Так, якщо суддя ухвалив неправосудне рішення умисно (наприклад внаслідок підкупу або іншої особистої зацікавленості), у такому разі він повинен був відшкодувати потерпілій стороні повну вартість предмета спору (Dig. 5.1.15.1; CJ. 7.49.2). Про такого суддю говорили, що він своїм неправосудням «обертає позовну претензію на себе» – *judex litem suam facit*. У подібних випадках суддя порушував один із основоположних принципів судочинства, згідно з яким ніхто не може бути суддею у власній справі. Ульпіан вказував: «Вважається, що суддя вирішує власну справу (справу, у якій він

особисто зацікавлений) у тому випадку, коли він через злий умисел ухвалює рішення всупереч закону; слід вважати, що це робиться через злий умисел, якщо явно доведена прихильність судді чи ворожість, чи навіть корисливі спонукання» (Dig. 5.1.15.1).

Якщо ж суддя допустив помилку через недогляд або недосвідченість (необережна форма вини – *culpa* у вузькому розумінні), то в такому разі його присуджували до сплати потерпілому такої суми відшкодування, розмір якої визначався на основі принципу розумності й справедливості, з урахуванням усіх обставин допущеного суддею проступку (Dig. 50.13.6). Відповідальність судді за цим квазіделіктом не переходила до його спадкоємців [8, с. 246].

Правила про проступок судді були включені до *Corpus Juris Civilis* і тому, незважаючи на істотні зміни у правилах відправлення судочинства, зберегли свою чинність і для коронних суддів часів імператора Юстиніана [9, с. 806].

Вилите й викинуте (*effusa et dejecta*). Якщо із верхнього поверху будинку щось було вилито або викинуто на вулицю і внаслідок цього перехожому було заподіяно шкоду, то в такому разі постійний мешканець тієї частини будинку, із якої було вилито чи викинуто, повинен відшкодувати потерпілому завдану шкоду (Dig. 9.3; Inst. 4.5.1). Правила про цей квазіделікт були установлені преторським едиктом задля того, аби громадяни могли безпечно ходити вулицями, не побоюючись можливої шкоди. «Суспільно корисно, щоб люди ходили вулицями без страху й ризику [...] адже місця, якими ходять люди, повинні бути безпечними» (Dig. 9.3.1.1-2).

Головна особливість цього випадку полягає у тому, що відповідальність перед потерпілим ніс постійний мешканець будинку (*qui inhabitat* – той, хто проживає), незалежно від того, що насправді вилив чи викинув хтось інший, приміром, хтось із домашніх, гість, робітник, чи той, хто винаймав одну із кімнат тощо. При цьому під постійним мешканцем розуміли особу, яка проживає у своєму власному будинку, або винаймає житло (за плату) чи користується ним безоплатно за домовленістю із власником (Dig. 9.3.1.9). До відповідальності не міг бути притягнутий власник будинку, який у ньому не проживає. Якщо на верхньому поверсі будинку мешкало декілька осіб, і неможливо було встановити, хто саме із них вилив чи викинув – у такому разі усі мешканці цього поверху відповідали перед потерпілим солідарно (*in solidum*). Це означає, що потерпілий міг пред'явити позов про відшкодування завданої шкоди у повному обсязі до будь-кого із мешканців на свій вибір.

Правила про цей квазіделікт застосовувалися не тільки до житлових приміщень, але й до інших також. Ульпіан, зокрема, писав, що «коли господар борошняної комори чи наймач винного погребя або місця, де проводяться якісь роботи чи навчання, що-небудь викине чи вилле, то матиме місце позов за фактом учиненого, навіть якщо викинув чи вилив хто-небудь із його робітників чи учнів» (Dig. 9.3.5.3).

Щодо цього квазіделікту у Дигестах прямо вказується, що його було віднесено до квазіделіктів саме через те, що за позовом про вилите й викинуте особа

притягалася до відповідальності незалежно від її власної вини у заподіяній шкоді. «Але він [постійний мешканець будинку], – пише Гай, – не вважається зобов'язаним із делікту у власному розумінні, оскільки несе відповідальність за вину іншого – раба чи вільного» (Dig. 44.7.5.5). Логіка такого специфічного правила, ймовірно, пов'язана з тим, що перехожому, який зазнав шкоди, було б украй важко з'ясувати, хто саме вилив чи викинув щось із вікна будинку [10, с. 525].

Розмір відповідальності за цим квазіделіктом залежав від характеру шкоди, якої було завдано потерпілому. Так, якщо шкода полягала у зіпсутті речей, то відповідача присуджували до відшкодування вартості таких речей у подвійному розмірі (*in duplum*). Якщо потерпілому було заподіяно тілесне ушкодження, то розмір відшкодування визначався за розсудом суду на основі принципу розумності й справедливості (Dig. 9.3.1pr.). Докладніше про те, як слід обраховувати розмір відшкодування, писав Гай у 3-й книзі «Коментарів до провінційного едикту»: «...якщо шкода заподіяна тілу вільної людини тим, що вилите чи викинуте, то суддя враховує платню лікареві й інші витрати на лікування, а, окрім того, заробіток, який втратив чи втратить (потерпілий) через те, що він став нездатним (до праці). Однак не робиться оцінка шрамів чи спотворювання, позаяк вільне тіло не має ціни» (Dig. 9.3.7.). Якщо через вилите й викинуте було заподіяно смерть вільній людині, то відповідача присуджували до сплати фіксованого штрафу у розмірі 50 тис. сестерціїв (що дорівнювало 50 золотим солідам за часів Юстиніана).

Позов про вилите і викинуте належав до так званих популярних позовів (*actio popularis*). Це означало, що пред'явити такий позов міг будь-хто, незалежно від того, чи йому самому було заподіяно шкоди, чи комусь іншому. Тобто могло статися так, що через вилите і викинуте шкоди було завдано одному перехожому, а із позовом до суду звернувся інший – котрий стояв на протилежній стороні вулиці і став випадковим свідком прикрого інциденту. Однак для того, хто дійсно зазнав шкоди, були установлені певні переваги. По-перше, якщо із позовом до суду одночасно зверталися дві особи, одна із яких була дійсним потерпілим, а інша – просто небайдужим очевидцем, то в такому разі перевага віддавалася дійсному потерпілому. По-друге, потерпілий міг пред'явити позов без обмеження будь-яким строком давності (для нього цей позов був «вічним»); усі інші натомість могли пред'явити зазначений позов тільки упродовж одного року.

Після того, як постійний мешканець відшкодував потерпілому завдану шкоду, він одержував право на регресну (зворотну) вимогу до того, хто насправді вилив чи викинув [8, с. 247; 10, с. 525] (див. також: Dig. 9.3.5.4). Тобто, якщо із вікна якогось будинку викинули сміття, і це сміття потрапило на візок перехожого із глиняним крамом і розбило частину цього краму – то в такому випадку потерпілий пред'являв позов до постійного мешканця будинку, із якого було викинуто сміття. При цьому постійний мешканець не міг уникнути відповідальності, навіть якщо доводив, що його у той день не було вдома.

Отож, він мусив задовольнити позов, незалежно від власної вини. Однак після задоволення позову, він, своєю чергою, одержував право стягнути усю суму, яку він відшкодував потерпілому, із того, хто був дійсним винуватцем (приміром, із робітника, який у той день перебував у будинку і викинув сміття).

Виставлене й вивішене (*posita et suspensa*). Якщо на зовнішньому фасаді будинку щось було виставлено або вивішено (приміром, вивіска, щит, амфора в сітці, горщик з квітами) таким чином, що ця річ могла впасти на місце, де ходять люди, – за це господар відповідної частини будинку ніс відповідальність ніби із (*quasi ex*) делікту. В едикті претора було вказано так: «На піддашші, що виступає над місцем, де зазвичай ходять люди, або де вони зазвичай перебувають, ніхто не повинен поміщати нічого, що упавши може заподіяти комусь шкоду» (Dig. 9.3.5.6). Це правило було передбачене у тому ж едикті, що й правило про вилите й викинуте, адже обидва ці квазіделікти переслідували загальну мету – зробити так, щоб прохід вулицями був безпечним. Тому за своїми основними властивостями квазіделікт «виставлене й вивішене» значною мірою подібний до квазіделікту «вилите й викинуте».

Однак відповідальність за виставлене й вивішене має одну дуже важливу особливість, яка виразно відрізняє цю відповідальність від відповідальності за делікт у власному розумінні. Річ у тім, що делікт завжди передбачає наявність шкоди: для того, аби мав місце делікт, необхідно, щоб потерпілий зазнав тих або інших втрат. Натомість у випадку із виставленим і вивішеним ніхто не зазнає ніякої шкоди, ніяких втрат – господаря притягують до відповідальності лише за те, що він створив загрозу заподіяння шкоди. Іншими словами, якщо делікт – означає відповідальність за завдану шкоду, то квазіделікт «виставлене й вивішене» – це відповідальність за саме лише створення потенційної можливості завдання шкоди. Ось як про це пише Ульпіан: «Ми не чекаємо, доки шкода буде реально завдана, цей едикт застосовується уже тоді, якщо шкода могла б бути завдана. Підлягає відповідальності той, хто помістив (річ на фасад), незалежно від того, чи завдало шкоду те, що було поміщене, чи не завдало» (Dig. 9.3.5.11).

За виставлене і вивішене господаря будинку присуджували до сплати штрафу, розмір якого був фіксованим і становив 10 тис. сестерціїв (10 золотих солідів – за часів Юстиніана). Ці кошти стягувалися на користь позивача. При цьому позивачем міг бути будь-хто (хто помітив, що на фасаді чийогось будинку щось небезпечно виставлене чи вивішене): позов про виставлене й вивішене – це так званий популярний позов (*actio populares*). А оскільки 10 тис. сестерціїв – це сума на той час доволі істотна, охочих пред'являти такі позови було немало. Завдяки такому своєрідному прийому римське право вирішувало одночасно дві задачі. По-перше, казна заощаджувала кошти, оскільки державі не було потреби пильнувати за безпечністю вулиць – це робили самі громадяни, стимульовані до того чималою винагородою (виплачуваною, причому, не із державних коштів, а з кишень самих порушників). По-друге, свідомі жителі міста відчували себе долученими до громадської справи (*res publica*) з охорони порядку на вулицях, що теж не малоозначно [11, с. 127–129, 444].

Відповідальність власника корабля, готелю чи постоялого двору (*actiones in factum adversus nautas, cauponas et stabularios*). Власник корабля, готелю чи постоялого двору відповідає за пошкодження або викрадення майна своїх пасажирів чи постояльців, якщо таке пошкодження або викрадення було скоєне кимось із екіпажу корабля, персоналу готелю (постоялого двору) або кимось із постійних мешканців (Dig. 47.5; Inst. 4.5.3). У цьому квазіделікті, подібно як і в двох попередніх, особа притягається до відповідальності незалежно від власної вини: власник морського судна, готелю чи постоялого двору визнається відповідальним за дії людей, працю яких він використовує (Dig. 44.7.5.6).

Таку специфічну модель відповідальності за чужу провину давньоримські юристи пояснювали тим, що відповідач у даному випадку сам винуватий у тому, що прийняв на роботу неординарних чи недбалих людей. Добір персоналу залежить від господаря, і якщо хтось із цього персоналу виявиться крадієм або роззявою, то господар схибив у доборі. Гай пише, що такий господар відповідальний за ту вину, «що скористався працею людей негідних» (Dig. 44.7.5.6). Згодом таку специфічну опосередковану вину стали називати *culpa in eligendo* – недбалість у виборі.

Як зазначається у Дигестах, власник корабля відповідає за дії «тих, хто знаходиться на кораблі заради плавання» (*navigandi autem causa*). При цьому, як пояснює Ульпіан, «під тими, хто знаходиться заради плавання, ми повинні розуміти тих, кого використовують для того, аби вести корабель, тобто моряків» (Dig.47.5.1.1).

Власник готелю або постоялого двору відповідає за дії «тих, хто перебуває там, заради утримання готелю (постоялого двору)» (*exercendae causa*), тобто за дії обслуговочного персоналу. Але окрім того, власник готелю відповідає за дії постійних мешканців (*inhabitatores perpetui*), яких слід відрізнити від тимчасових постояльців (*viatores*). Таке розмежування Ульпіан пояснює тією ж такою концепцією *culpa in eligendo*. Зокрема, у 38-й книзі «Коментарів до едикту» він пише так: «Не можна думати, що господар готелю чи постоялого двору обирає собі постояльця; він не може не прийняти мандрівника. Натомість постійних мешканців у певному сенсі обрав саме той, хто їм не відмовив, отож, належить щоби він відповідав за їхні діяння» (Dig.47.5.1.6).

Обсяг відповідальності за цим квазіделіктом дорівнював подвійному (*in duplum*) розміру завданої шкоди. Так, наприклад, у разі викрадення речі постояльця власник готелю повинен був відшкодувати останньому подвійну вартість викраденої речі. Особливо слід підкреслити, що правила про зазначений квазіделікт підлягали застосуванню тільки за умови, що річ, яку було викрадено, знищено чи пошкоджено, не була предметом договору зберігання. У протилежному разі, якщо річ була спеціально передана на зберігання власникові корабля (готелю, постоялого двору), то потерпілий повинен був захищатися не квазіделіктним позовом, а спеціальним договірним позовом – *actio in factum de recepto* («позов із факту прийняття»)¹.

¹ Про цей позов див.: Dig.4.9.

Якщо постояльцеві готелю (пасажиру корабля) було завдано шкоди внаслідок викрадення, знищення чи пошкодження його речі, то в такому разі пасажир корабля (постоялець готелю) міг обирати, який позов йому пред'явити: квазі-деліктний позов до власника (корабля, готелю, постоялого двору) чи деліктний позов (*actio furti, legis Aquiliae*) до безпосереднього винуватця (моряка, члена обслуговочного персоналу, постійного мешканця тощо) [3, с. 559–560; 8, с. 247] (див. також: Dig. 47.5.1.3). Цілком очевидно, однак, що власник (корабля, готелю, постоялого двору) більш платоспроможний, ніж працівник, а тому потерпілий імовірніше за все віддасть перевагу позову із квазіделікту. Своєю чергою, власник (корабля, готелю, постоялого двору) після задоволення вимоги потерпілого одержував право на регрес (зворотну вимогу) до безпосереднього винуватця [11, с. 444].

Оскільки позов із зазначеного квазіделікту мав штрафний характер (*actio poenalis*), відповідальність за цим позовом не переходила до спадкоємців.

Висновки. Квазіделікт – це щось таке, що зовні схоже на делікт, але у власному розумінні не є деліктом, оскільки йому бракує однієї чи кількох істотних ознак делікту. Переважно ознакою, якої бракує, є винуватість делінквента. Що стосується проступку судді, то цей випадок потрапив до класу квазіделіктів, найімовірніше через те, що проступок судді вчиняється у контексті процесуальних відносин між учасниками судового розгляду, на противагу звичайним деліктам (деліктам у власному розумінні), які становлять собою порушення прав, що існують в абсолютних правовідносинах. Виразну специфіку має також квазіделікт *posita et suspensa*, адже відповідальність за виставлене й вивішене наступала не тільки незалежно від вини, але й за відсутності шкоди на боці потерпілого.

Список літератури:

1. Карнаух Б. П. Вина в римському приватному праві [Електронний ресурс] / Б. П. Карнаух // Теорія і практика правознавства. – 2012. – Вип. 1(2). – Режим доступу : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62352/57907>.
2. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник / Д. В. Дождев ; под ред. В. С. Нерсесянца. – Москва : Издат. группа ИНФРА М-НОРМА, 1996. – 704 с.
3. Римское частное право : учебник / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. – Москва : ИКД «Зерцало-М», 2012. – 560 с.
4. Савиный Ф. К. Обязательственное право / Ф. К. Савиный; [пер. с нем. В. Фукса и Н. Мандро]. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. – 576 с.
5. Descheemaeker E. The Division of Wrongs: A Historical Comparative Study / E. Descheemaeker. – New York : Oxford University Press, 2009. – 328 p.
6. Descheemaeker E. The Roman Division of Wrongs: A New Hypothesis / Eric Descheemaeker // Roman Legal Tradition. – 2009. – 5.
7. Vizioz H. La notion de quasi-contrat. Etude historique et critique / Henry Vizioz. – Bordeaux : Impr. Y. Cadoret, 1912. – 376 p.
8. Чиларж К. Ф. Учебник институций римского права : учебник / К. Ф. Чиларж ; под ред. В. А. Юшкевича. – Изд. 2-е, перераб. и согласованное с 7-ым и 8-ым нем. изд. – Москва : Печатня А. И. Снегиревой, 1906. – XIX, 498 с.
9. Барон Ю. Система римского гражданского права : в 6 кн. / Юлиус Барон. – Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 1102 с.

10. Ефимов В. В. Догма Римского права : курс лекций / В. В. Ефимов. – Санкт-Петербург : Кн. маг. А. Ф. Цинзерлинга, 1901. – 639 с.

11. Зайков А. В. Римское частное право в систематическом изложении : учебник / А. В. Зайков. – Москва : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. – 480 с.

References:

1. Karnaukh, B.P. (2012). Vyna v rymy's'komu pryvatnomu pravi [Fault in Roman Private Law]. *Teoriya i praktyka pravoznavstva – Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(2). Retrieved from: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62352/57907> [in Ukrainian].

2. Dozhdev, D.V. (1996). *Rimskoe chastnoe pravo*. Moscow: Infra-M [in Russian].

3. Novitskiy, I.B. & Pereterskiy, I.S. (Eds.) (2012). *Rimskoe chastnoe pravo*. Moscow: Zertsalo-M [in Russian].

4. Savigny, F.K. (2004). *Obyazatelstvennoe pravo*. Saint-Petersburg: Yuridicheskiy tsentr Press [in Russian].

5. Descheemaeker, E. (2009). *The Division of Wrongs: A Historical Comparative Study*. New York: Oxford University Press.

6. Descheemaeker, E. (2009). *The Roman Division of Wrongs: A New Hypothesis*. *Roman Legal Tradition*, 5, 1–23.

7. Vizios, H. (1912). *La notion de quasi-contrat. Etude historique et critique*. Bordeaux: Impr. Y. Cadoret [in French].

8. Chilarzh, K.F. (1906). *Uchebnik institutsiy rimskogo prava*. Moscow: Pechatnya A. I. Snegirevoy [in Russian].

9. Baron, Yu. (2005). *Sistema rimskogo grazhdanskogo prava*. Saint-Petersburg: Yuridicheskiy tsentr Press [in Russian].

10. Efimov, V.V. (1901). *Dogma Rimskogo prava*. Saint-Petersburg: A. F. Tsinzerling's Bookstore [in Russian].

11. Zaykov, A.V. (2012). *Rimskoe chastnoe pravo v sistematicheskom izlozhenii*. Moscow: Russian Foundation For Promotion of Education and Science [in Russian].

Karnaukh B. P., PhD in Law, Teaching Assistant of Department of Civil Law № 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: karnaukh.bogdan@gmail.com ; ORCID 0000-0003-1968-3051

Quasidelicts in Ancient Roman Law

In ancient Roman law four sources of obligations were recognized, namely: contract, quasicontract, delict and quasidelict. The article addresses quasidelict as a source which gives rise to the obligation. Especially the author tries to find out the historical reasons for erecting the special class of quasidelicts. In this context the author focuses on the discussion over the following question: what distinguishes the quasidelicts from ordinary delicts (torts)? In other words, why did Romans hesitate to qualify some particular cases as delicts (torts) and instead called them «quasidelicts»?

The author analyses in detail the liability of the defendant in each of the cases, which Romans qualified as quasidelicts. In particular, the following cases are contemplated: judge's offence; when something was thrown or poured onto a public place; when something was suspended or placed in a way as to pose a danger to passers-by; and case of liability for damage inflicted to passengers of a ship, guests of hotel or inn.

The conclusion is reached that quasidelict is a concept to denominate something which resembles delict (tort) but strictly speaking does not constitute a delict due to lack of one or more delict's essential features. Usually the lacking feature is blameworthiness (or fault) of the defendant.

Keywords: obligation; types of obligations; delict (tort); quasidelict; Roman law.

Надійшла до редакції 19.02.2017 р.